

Л.Г. Лічман,
голова Малиновського
районного суду м. Одеси,
кандидат юридичних наук,
доцент,
заслужений юрист України

S u m m a r y
The author studies principles
influencing judicial practice for-
mation as well as its role for law
enforcement process

Значення судової практики для правозастосування у цивільному судочинстві України

Судова реформа в Україні останнім часом набула перманентного розвитку. Достатньо сказати, що після прийняття 7 липня 2010 р. Закону № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) до нього протягом 2010 р. чотири рази вносили зміни. Постійно змінюються процесуальні кодекси і, зокрема, Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК).

Якість правозастосовної діяльності залежить від багатьох чинників. Серед них першість належить високій якості правової теорії, якою повинні володіти правозастосовувачі

Очевидним є намагання законодавця удосконалити законодавство, що регулює судоустрій, статус суддів, процесуальні форми застосування матеріального права тощо. Провідну роль у цьому процесі відіграє судова практика, як самостійний чинник у процесі правозастосування під час вирішення цивільних справ.

Вивчення судової практики свідчить не тільки про її неоднорідність, але й про відсутність єдиного розуміння механізмів застосування законодавства, інколи — про механічне застосування тощо. Причин тому багато. Аналіз деяких помилок правозастосування, при всій його корисності, не дав відповіді на запитання, чому такі негативні явища мають місце. Очевидними є два основних фактори: це недосконале законодавство та непрофесійна діяльність суду (стабільна наявність судових помилок). Науковці зазначають, що якість правозастосовної діяльності залежить від багатьох чинників. Серед них першість належить високій якості правової теорії, якою повинні володіти правозастосовувачі. У зв'язку з цим зростає актуальність установлення не тільки факторів, які впливають на якість правозастосування у цивільному судочинстві та їх співвідношення, а й механізмів (способів) їх подолання. Питання співвідношення правозастосування та судової практики досліджувалися лише в деяких випадках¹. Найпоширенішими є дослідження практики застосування окремих нормативних актів².

¹ Див.: Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики) : дисс. ... д-ра юрид. наук. — Саратов, 2004. — 382 с.; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. — М., 2007. — 400 с.

² Див.: Теория и практика применения нормы гражданского права / Под ред. Н. М. Коршунова, Ю. Н. Андреева. — М., 2004. — 415 с.; Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України / За ред. А. Г. Яреми та ін. — К., 2008. — 268 с.

Аналізуючи наукову літературу, можна також виокремити кілька груп дослідників, праці яких мають принципове значення для проблематики, що розглядається. Так, група науковців зосереджується на значенні прецеденту як самостійного правового явища. На думку деяких учених, прецедент з'явився та існує в праві пострадянських держав, зокрема в Російській Федерації (далі — РФ) та Україні³. Іноді дослідження проводяться в порівняльному аспекті або з точки зору практики Європейського суду з прав людини та її впливу на правозастосування в країні⁴. З урахуванням традиційного підходу до системи джерел права та змін, які відбулися в правому регулюванні суспільних відносин, підвищені ролі суду у вирішенні правових спорів, інші дослідники аналізують судову практику, її значення та роль у сучасній правовій системі⁵.

Судова практика — це вид юридичної практики, яка є досвідом правової діяльності компетентних суб'єктів, що формується в результаті застосування права при вирішенні юридичних справ

Вивчаючи окремі форми судової практики, науковці порушують питання не тільки про форму, але й про значення судової практики та її вплив на правозастосування⁶.

Через особливу роль судової практики обговорювалось питання про її місце в системі джерел права⁷, а окремі дослідники навіть торкалися проблематики визнання судового рішення джерелом права⁸.

Таким чином, більшість публікацій, присвячених судовій практиці та судовому прецеденту, вражає різноманітністю поглядів, проте не вирішує багатьох питань остаточно. Слід погодитися з В.Е. Беяневичем, що дискусія про місце і роль судової практики як правоутворюючого фактора завжди стає актуальнішою у періоди активізації законотворчої діяльності⁹. Суду, котрий є вирішальним органом у механізмі застосування пра-

вових норм, забороняється відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини (ч. 4 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС), ч. 7 ст. 4 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК), ч. 8 ст. 8 ЦПК).

Залежно від характеру та стадії розгляду спору, його учасників значення рішення суду може бути різним. Відповідно виникає необхідність визначення понять судової практики та її місця в механізмі правозастосування.

Прийнято визнавати роль судової практики як фактора, що спрямований на вдосконалення норм законодавства¹⁰. У Радянському Союзі всі дослідники наголошували на особливому значенні постанов Пленуму Верховного Суду СРСР¹¹, проте судову практику не визнавали джерелом цивільного права, підкреслювали відсутність правотворчої ролі суду та особливий механізм застосування загальних засад цивільного законодавства, відповідно до яких суд, вирішуючи спір, повинен був навіть у разі їх застосування вказати, що саме з формально закріплених норм права він застосовує¹². Разом з тим О.А. Красавчиков зазначив, що постанови Пленуму Верховного Суду СРСР можуть формулювати нову норму, яка безпосередньо в законі не встановлена, а судова практика — джерело права в гносеологічному сенсі¹³. І вже в ті часи А.К. Юрченко пропонував визнати, що постанови Пленуму Верховного Суду СРСР є джерелом права¹⁴.

Слід зауважити, що дискусії про визнання судової практики джерелом права цим не обмежується, оскільки в літературі немає єдиного визначення поняття «судова практика».

Логічним є те, що судова практика — це вид юридичної практики, яка є досвідом правової діяльності компетентних суб'єктів, що формується в результаті застосування права при вирішенні юридичних справ. За суб'єктами правозастосовної діяльності всю юридичну практику можна розділити на судову (арбітражну)¹⁵ прокурорську, слідчу, практику органів внутрішніх справ, нотаріальну та ін. У свою

³ Див.: Богдановская И.Ю. Судебный прецедент — источник права? // Государство и право. — 2002. — № 12. — С. 5—10; Загайнова С.К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. — М., 2002. — 176 с.; Беяневич В.Е. Про «запровадження» судового прецеденту // Вісник господарського судочинства. — 2002. — № 3. — С. 173—177.

⁴ Див.: Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. — К., 2002. — 344 с.; Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. — К., 2008. — 344 с.

⁵ Див.: Рогожин Н.А. Значение судебной практики для развития предпринимательского права // Закон. — 2003. — № 10. — С. 86—91; Беяневич В.Е. Новітня кодифікація і судова практика // Вісник господарського судочинства. — 2004. — № 2 — С. 227—231.

⁶ Див.: Парог А.И. Правовое значение разъяснений Пленума Верховного Суда РФ // Государство и право. — 2001. — № 2. — С. 51—57.

⁷ Див.: Топорин Б.Н. Система источников права: тенденции развития. Судебная практика как источник права. — М., 2000 — 315 с.; Гайворонський В. Джерела права // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 3. — С. 56—65; Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 4. — С. 92—99.

⁸ Див.: Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебное право. — М., 2008 — 512 с.; Мурадьян Э. М. Судебное право. — СПб., 2007 — 575 с.; Шевчук С. Судова правотворчість. Світовий досвід і перспективи в Україні. — К., 2007 — 640 с.

⁹ Див.: Беяневич В.Е. Новітня кодифікація і судова практика // Вісник господарського судочинства. — 2004. — № 2 — С. 227.

¹⁰ Див.: Цивільне право України. У 2-х книгах. Кн. 1 / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової — К., 1999. — С. 43—44.

¹¹ Див.: Советское гражданское право / Под ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. В 2-х частях. Часть первая. — Х., 1996. — С. 51—52.

¹² Див.: Советское гражданское право. В 2-х томах. Т. 1 / Под ред. Д.М. Генкина — М., 1950. — С. 86—87.

¹³ Див.: Советское гражданское право. В 2-х томах. / Под ред. О.А. Красавчикова. — М., 1968. — С. 67—68.

¹⁴ Див.: Советское гражданское право. В 2-х частях. Ч. 1. / Под ред. В.Т. Смирнова и др. — Л., 1982. — С. 28.

¹⁵ В РФ крім загальних судів діють арбітражні суди, які за своїм статусом, процесуальним законодавством, принципами та стадіями правозастосування, тощо є державними судовими установами з визначеною юрисдикцією. При цьому суди, які розглядають цивільні справи, і арбітражні суди застосовують одні й ті самі норми цивільного права. Тому, на нашу думку, відокремлення арбітражної практики від судової має штучний характер.

чергу юридичну практику слід розуміти разом із правозастосовною діяльністю як діяльність органів правотворчості й усіх учасників правових відносин.

Найвагомішим і розвиненим видом юридичної практики, головною її складовою, поза сумнівом, є судова практика¹⁶. Слід зазначити, що в юридичній літературі активно розробляються теорії юридичного процесу, який складається з правоутворюючого та правореалізуючого процесів¹⁷.

На думку С.В. Вільнянського, судова практика — це правові положення, що склалися при вирішенні у судах одноманітних конкретних справ, які вироблені в результаті однакового та неодноразового застосування норм до правовідносин, які не врегульовані з вичерпною зрозумілістю або недостатньо врегульовані відповідним законом¹⁸.

О.С. Іоффе зазначив, що судова практика — вираження єдиної позиції радянських судових органів при вирішенні справ певної категорії¹⁹.

М.Д. Єгоров стверджує, що судову практику необхідно розуміти як багаторазове однакоє вирішення у судах справ однієї категорії²⁰.

У навчальній літературі термін «судова практика» використовується для позначення багаторазового, уніфікованого розв'язання у судах однієї й тієї ж категорії справ²¹. Іноді судову практику розуміють як сукупність принципів рішень вищих судових інстанцій з питань правозастосування²². В інших випадках вони застосовуються як тотожні²³.

А.К. Безина запропонувала розглядати судову практику в двох контекстах: у широкому — як діяльність судів, які входять до судової системи та функціонують з метою здійснення правосуддя шляхом розгляду цивільних і кримінальних справ, та результати такої діяльності; у вузькому — тільки як діяльність судів зі здійснення правосуддя, пов'язану із виробленням правових положень, та її результати. Таким чином, судова практика у вузькому сенсі і є накопиченим у ході застосування досвідом у виді правових положень — при цьому не всіх, а лише тих, які вносять елементи новизни в правове регулювання²⁴. Цю позицію поділяє О.П. Рож-

нов, який також досліджував цю проблематику і суттєво збільшив теоретичні здобутки, в тому числі аналізуючи проблеми правозастосування²⁵.

До судової практики як джерела права відносять тільки такі правові положення судових актів, які вироблені під час розгляду певних категорій справ. Тому судову практику визначають як певний прийом, спосіб вирішення деяких категорій справ, у результаті якого найвищими судовими органами в публічно доступній формі формулюються нові загальнообов'язкові правові положення, які заповнюють, доповнюють або змінюють чинні норми права з метою подальшого неодноразового застосування щодо невизначеного кола суб'єктів права

Проведене дослідження дало змогу В.Ю. Соловйову запропонувати підхід до судової практики, який враховує первинність судової діяльності. На його думку, первинну судову діяльність становить процес здійснення правосуддя у конкретних справах, а до вторинної діяльності судів належить опосередкована практика — аналіз та узагальнення рішень, дача роз'яснень із найскладніших випадків застосування матеріального або процесуального закону²⁶.

Також у правовій літературі пропонувалось розуміти під судовою практикою в широкому значенні як джерела права не всю діяльність судів при розгляді конкретних справ, а ту її частину, в рамках якої одноманітно заповнюються, доповнюються або замінюються у зв'язку з дефектністю норми, що регулюють суспільні відносини. У вузькому значенні до судової практики як джерела права відносять тільки такі правові положення судових актів, які вироблені під час розгляду певних категорій справ. Тому судову практику визначають як певний прийом, спосіб вирішення деяких категорій справ, у результаті якого найвищими судовими органами в публічно доступній формі формулюються нові загальнообов'язкові правові положення, які заповнюють, доповнюють або змінюють чинні норми права з метою подальшого неодноразового застосування щодо невизначеного кола суб'єктів права²⁷.

Щодо класифікації видів судової практики, то в спеціалізованій літературі також немає єдиної позиції. Найпоширенішим є поділ судової практики на поточну, прецедентну та керівну²⁸. Разом з тим, за іншими критеріями автор вважає можливим розрізняти такі види судової практики: за предметом компетенції (юрисдикції) загальних і спеціалізованих судів на судову практику у цивільних справах (справи

докт. юрид. наук. — М., 1980. — 416 с.

²⁵ Див.: Рожнов А.П. Правоприменительная практика как нетрадиционный источник российского права: дисс. ... канд. юрид. наук. — Волгоград, 2003. — С. 70—74, 78—79.

²⁶ Див.: Соловьев В.Ю. Судебная практика в российской правовой системе: дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 2003. — С. 20.

²⁷ Див.: Коростелкина О.Н. Судебная практика и судебный прецедент в системе источников российского права: дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 2005. — С. 11.

²⁸ Див.: Рожнов А.П. Правоприменительная практика как нетрадиционный источник российского права. — Волгоград, 2003. — С. 11.

¹⁶ Див.: Аверин А.В. Знач. прац. — С. 92—93.

¹⁷ Див., напр.: Павлушина А.А. Теория юридического процесса: итоги, проблемы, перспективы развития. — М., 2009. — 469 с.

¹⁸ Див.: Вильянский С.В. Лекции по советскому гражданскому праву. — Х., 1958. — С. 57, 60.

¹⁹ Див.: Иоффе О.С. Советское гражданское право. — Л., 1958. — С. 44.

²⁰ Див.: Гражданское право. В 2-х томах. Т. 1. / Под ред. А.С. Сергеева, Ю.К. Толстого. — М., 1996. — С. 36.

²¹ Див.: Харитонов Е.О. Цивільне право України. — К., 2003. — С. 42.

²² Див.: Боботов С.В. Конституционная юстиция. — М., 1994. — С. 108.

²³ Див.: Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти томах Т.1. Книга 1 / За ред. РБ. Шишки, В.А. Койтора. — Х., 2004. — С. 57—58.

²⁴ Див.: Безина А.К. Судебная практика в механизме правового регулирования трудовых отношений рабочих и служащих на этапе развитого социализма: Автореф. дисс. ...

цивільної юрисдикції), з кримінальних справ (справи кримінальної юрисдикції), з адміністративних справ (справи адміністративної юрисдикції), з господарських справ (справи господарської юрисдикції), а також справ про адміністративні правопорушення. Виходячи з того, що предметом нашого дослідження є судова практика та правозастосування у цивільному судочинстві України, цілком доречними будуть пропозиції щодо класифікації судової практики саме у цивільному судочинстві. За категоріями справ, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також інших правовідносин. За предметом спору вимоги щодо захисту порушених прав, свобод чи інтересів, щодо захисту невизнаних прав, свобод чи інтересів, щодо захисту оспорюваних прав, свобод чи інтересів, про заборону вчинення дій, які можуть порушити право власності, про вчинення певних дій із запобігання порушенню права власності; за видами проваджень цивільного судочинства: позовне, наказне, окреме провадження, інших проваджень, що виникають з різних процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); із оскарженням рішень, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до ЦПК; з визнанням та виконанням рішень іноземних судів в Україні; з відновленням втраченого судового провадження. За інстанційною ознакою — практика судів першої інстанції (місцевих), апеляційна, касаційної інстанції, практика Верховного Суду України.

Проблема неоднозначного розуміння судової практики підсилюється ще й тим, що роль і значення актів вищих судових інстанцій та практика їхнього застосування постійно змінюються. Так, ст. 32 Закону № 2453-VI до повноважень вищого спеціалізованого суду було віднесено аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, надання методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції.

Відповідно до ст. 38 Закону № 2453-VI Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції та переглядає справи з підстав не однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним

законом. Суддя Верховного Суду України аналізує судову практику, вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства та його застосування (ст. 40), проте з повноважень Пленуму Верховного Суду України було виключено можливість підготовки постанов з питань судової практики (ст. 45). Зміна позиції законодавця в розподілі повноважень серед судових ланок та позбавлення Верховного Суду України можливості приймати акти, які безпосередньо стосуються питань судової практики, призвела, на нашу думку, до зменшення ролі Верховного Суду України в процесі формування однакового застосування законодавства на території України, його удосконалення тощо. Завжди у суддів, прокурорів, адвокатів, учених-правознавців, юристів, посадових осіб і навіть громадян, які реалізують свої права, існувала потреба не тільки в наявності узагальнень судової практики, але і в отриманні роз'яснень найвищої судової установи з питань застосування законодавства, які б мали характер тлумачення. Такі роз'яснення були переконливо аргументовані, приймалися з урахуванням пропозицій відповідних учених найавторитетнішим судовим органом, а головне — активно застосовувались Верховним Судом, рішення якого було або остаточним, або давало напрям повторного розгляду справ.

Суди, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають на території України, при вирішенні цивільних та адміністративних спорів, у разі виявлення прогалин у законодавстві, зобов'язані їх подолати та не можуть відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини

Законодавець неодноразово «запозичував» досягнення судової думки, вдалі правові конструкції тощо і перетворював їх у правові норми. Наприклад, у статтях 56 і 57 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) 1963 р. не було таких понять, як «помилка», «обман», «насильство в угоді». Пленум Верховного Суду УРСР в п. 11 постанови від 28 квітня 1978 р. № 3 «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» запропонував судам своє тлумачення зазначених категорій. У статтях 229—231 ЦК ці правові позиції переважно знайшли законодавче втілення. Подібне можна простежити щодо категорій законності і обґрунтованості рішення суду в цивільній справі. Наприклад, ст. 202 ЦПК УРСР, п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду УРСР від 29 листопада 1976 р. № 11 «Про судові рішення» і ст. 213 чинного ЦПК.

Щодо потреби напрацювання самостійних методологічних засад тлумачення правових актів, то О. Крупчан вважає їх складовими: напрацювання та закріплення принципів інтерпретаційного процесу, з урахуванням ст. 3 ЦК, визначення кола суб'єктів, що

мають право здійснювати тлумачення та обсяг їх компетенції (повноважень) в такому процесі; визначення правового значення тлумачення (інтерпретації) правових актів, що здійснює суд і науковці²⁹. Потреба в останньому пов'язана з тим, що тривале уникнення у формулюванні чіткої відповіді на питання про юридичну силу тлумачення, яке здійснює Верховний Суд України, Вищий господарський суд України чи інші судові установи, на нашу думку, не надає визначеності ні цим актам, ні практиці застосування.

Судова практика постійно ставить перед суддями питання, глибоке і точне вирішення яких неможливе без надійної теоретичної основи. Вона служить індикатором співвідношення загального і приватного в соціальних зв'язках, що зумовлює потребу в її одноманітності (в розумних межах) на всій території держави, а це зумовлює необхідність тісного взаємозв'язку судової (юридичної) практики і юридичної теорії

Суди, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають на території України, при вирішенні цивільних та адміністративних спорів у разі виявлення прогалин у законодавстві зобов'язані їх подолати та не можуть відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини. Традиційними способами такого подолання є застосування аналогії закону або права, що передбачено ч. 7 ст. 8 ЦПК, ч. 7 ст. 9 КАС. Чинними ГПК і Господарським кодексом України (далі — ГК) не передбачено застосування аналогії закону або права. Разом з тим і заборони на таке застосування немає. Хоча ст. 4 ГК передбачено, що не є предметом регулювання цього Кодексу: майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК, певне дублювання регулювання цивільних правовідносин у ГК наявне. Про це неодноразово зазначалося в юридичній літературі. Практика господарських судів свідчить про досить поширене застосування аналогії на підставі ст. 8 ЦК у справах, що виникають із цивільних відносин і не врегульованих цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором. З урахуванням вимог ст. 8 ЦК можливе застосування господарськими судами аналогії закону — ГК при розгляді справ, що виникли із цивільних відносин.

За роки незалежності України в судовій практиці багаторазово виникали певні категорії справ, які були по-різному вирішені в судах, існувала так звана «казанська законність». Доходило іноді й до абсурду, коли судді одного суду і навіть одного складу апеляційного суду приймали протилежні рішення щодо схожих, як за фактом, так і за правом обставин. Достатньо пригадати справи щодо пільг різних категорій громадян, щодо митних пільг,

виселення колишніх членів сім'ї власника житла, щодо кредитно-фінансових спорів тощо. Передбачити і на майбутнє виникнення «масових справ» з інших правовідносин можливо. Стає очевидним завданням для судової практики однакове застосування законодавства з таких спорів. Механізми вирішення таких питань можуть бути різними. Важливо, щоб у найкоротший строк суд касаційної інстанції або Верховний Суд України запропонував або судовий прецедент, або інший правозастосовний акт.

Позитивними в цьому напрямку слід визнати зміни внесені в гл. 3 розділу 5 ЦПК, а саме запровадження в ст. 360-7 обов'язковості судових рішень Верховного Суду України, прийнятих за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами)

касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України. Фактично йдеться про запровадження судового прецеденту.

Разом з тим, більше б відповідало конституційним засадам судочинства та і принципу верховенства права, щоб вирішення питання про допуск справи до провадження Верховного Суду було віднесено до його компетенції. Тому пропонується внести відповідні зміни до гл. 3 розділу 5 ЦПК.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що судова практика (як загальна характеристика та виріз судового правозастосування) постійно ставить перед суддями питання, глибоке і точне вирішення яких неможливе без надійної теоретичної основи. Вона служить індикатором співвідношення загального і приватного в соціальних зв'язках, що зумовлює потребу в її одноманітності (в розумних межах) на всій території держави, а це зумовлює необхідність тісного взаємозв'язку судової (юридичної) практики і юридичної теорії³⁰. Також тому, що сучасна тенденція зближення і взаємопроникнення континентальної і англо-саксонської систем права потребує відповідних змін у законодавстві України з тим, щоб у певних категоріях справ вищими судовими установами приймалися прецедентні рішення, щодо інших, неоднозначних, суперечливих, тощо питань застосування матеріального та процесуального права пропонувались певні алгоритми їх тлумачення і вирішення.

²⁹ Див.: Крупчан О. Методологічні засади приватноправової сфери громадянського суспільства // Право України. — 2009. — № 8. — С. 50.

³⁰ Див.: Аверин А. В. Знач. праця. — С. 92—93.